

ԵՐԱԶ ՈՒԽՏԱՒՈՐԻ ՈՒՐՈՒՔ ԱՌ ՇԻՐԱՄԻ

ԹԱՂԻԱԴԵԱՆԻ

Որպէս յայտ է բանասիրացն ազգիս, բարեխիշատակ հայր և հիմնադիրն Հայ Հրապարակագրութեան ծնաւ և սնաւ անդ ի Շիրազ Պարսից՝ ուր երբեմն ծնեալ, սնեալ և թաղեալ իսկ էին իրանի անլուզական քերթողը Սադի և Հաֆէջ՝ ուր զարմանալի իմն զուգարիպութեամբ հանգեաւ և անմահ քերթողն ազգիս Մեսրոպը թաղիադեան, ուստի կարէ գերահռչակ Աթենքն Պարսիկ զրականութեան որ «Դառ-Օլէ-Էլմ» կոչի մինչև ցայսօր, յաւելուլ ի շարս պարծանաց իւրոց և զայս, թէ տունեալ է ասպնջական Հայ ազգին զհայր Հայ Լրագրութեան և ընկալեալ ընդ հիւրասէր, դու ասա, Բանաստեղծաբարձ հոգով իւրով զոսկերս հօրն Հայ Վիպասանութեան, զի թաղիադեան էր որ եղ զհիմն ազգային վիպասանութեան յամին 1847 իւրով «Վէպ Վարսենկան» երկասիրութեամբ՝ բազմօր յառաջ բան զԱրտվեանին «Վէրք Հայաստանի»:

Արդ յամին 1888, յամսեանն Նոյեմբերին, ի գալ իմում ի Նոր-Սուլայէ աստ ի կալկաթա, յորժամ ժամանեցայ անդ ի Շիրազ՝ գնացի ամսիշաբաթս յուխտ ի գերեզմանատունն Հայոց որ առ ստորուտով «Բաբաբօհ» լերին՝ որ է երկրորդ «Օշական» վասն իմ, զի անդ ննջէ զհինջն յաւիտեանից անմահ և անզուգական քերթողն թաղիադեան, որ ի հովատուն լերանց Արայեան քընցաւ հովովքը բռնութեան՝ պանդխտել ի Հինդ հրայրեաց, ուր փայլեցաւ որպէս նոր ոմն Մեսրոպը ծաւալող Հայ ոսկեղինիկ դպրութեան ի Հնդկահայս իւրով «Սորթ Սանդոխտ» երկսես դպրոցաւ, «Ազգասէր» լրագրաւ և ազգի ազգի երկասիրութեամբք ի դասական լեզու ազգիս, և յետոյ ի դառնալ իւրում յաշխարհ

հայրենեաց իւրոց անդ ի Պարսիցն Շիրազ՝ աւանդեաց զհոգի իւր չնաշխարհիկ յամին 1858, ի հասակի 55 ամաց:

Յետ ինկօք անուշիւք պաշտելոյ զշիրմ անմահ քերթողին և համբուրեալ զայն շերմեռանդութեամբ հոգւոյս և նովին հայցմամբ, որպէս երբեմն ինքն թաղիադեան առ շիրմի սրբոյն Մեսրոպբայ որ անդ յՕշական, ելի ի լեառն «Բաբաբօհ» որ համարի գոլ Պարսիցն Պառնասոս, զի անդ ի հնունն ասեն՝ թէ ստացեալ իցեն ներշնչումն ի Պարսից Մուգայից տիեզերահռչակ քերթողը Սադի և Հաֆէջ, որք զանունն իրանի պանծալի կացուցին ի գիրս և յերգս: Անդ ի «Բաբաբօհ» ճգնեցաւ երբեմն և համազգին մեր Տէր Յարութիւն Շմաւոն Շիրազեցին զամս եօթն՝ նախ բան զգնալն ի Մադրաս Հնդկաց յամին 1784՝ ուր և յետ տասնեակ ամաց՝ այն է յամին 1794՝ եղ զհիմն Հայ Լրագրութեան: Յետ բազում դժուարութեանց և աշխատանաց իսկ հասի շնչասպառ ի տեղին՝ ուր կիսամերկ հողաթաթաւ և ժանտաղէմ «Դարվիշք» Պարսից զճնաւորի վարէին զկեանս, երկայն հերօք, պատառոտուն զգնատուրք և յաւէտ հիւծեալ մարմնովք, և մեռեալք աշխարհի և աշխարհ մեռեալ վասն նոցա միանգամայն:

Տեսանէին աստ և անդ վիճափոր և բնական այրք և անձաւք՝ ուր բնակէին «Դարվիշք», այլ ի տափարակի անդ ուր հաւաքեալ էին ոմանք ի նոցունց՝ տեսի զի մին խարոյկ շեռուցեալ և ի վերայ եռոտանույ «հարիսա» եփէր, միւսն կարկատէր զպատառոտուն քուրձս իւր, մին ափիոն ծիւէր և երազէր զլրախտն Մահամադի, այլ ոմն ի ձայն բարձր կրկնէր հատուածս ինչ ի Դօրանէն, իսկ երիտասարդ

ոմն վտիտ մարմնով և զուարթ դիմօք երգէր ի ձայն ներդաշնակ զայն երգ Հաֆէզայ՝ յորում ճերթողն հայրենասէր ասէ Նէ մի գէհանդ մաղա էջաջութ բէ սէյու ո սաֆար Նէսէմէ սէբա ո զօրգայթէ մօսալլաաւ, որ Թարգմանի այսպէս.

Ոչ տան ինձ բոյլ յոյնորորթիսն (այսինքն գնալ յայլ երկիրս) առաւօտեան զեփիսք և վարդանցք Մօսալլայի»:

Եւ դեռ բանք ի բերան էին երգողին զտենչանացն Հաֆէզայ՝ և ահա՝ տղայական յատուկ իմն պարծենդութեամբ, դու իմա պարծենկոտութեամբ, սկսայ և ես ըստ «Բէշթ բագի» սովորութեան Պարսիկ ուսանողաց երգել և զայն երկտող ճերթողին, յորում Հաֆէզ ասէ թէ

Ի սէբա Գառ բօզգարի բառ սահէլի բուգ է Արաս, Բուսէ զէն բառ խաքէ ան վադիս մէջքին քօնաֆաս.

որ Թարգմանի այսպէս. «Յաւցանելի քո, զեփիսքդ առաւօտեան, առ գետեղբոր երասի գետոյն՝ տուր անդ համբոյր ընդ հող ձորոյն և աչա զշունչդ մէկանոս»։ Այլ սակայն, աւաղ, վրիպանալս մարդկային ակընկալութեան, զի այն ինչ յուսայի հանել և այնու ամօրի վրիտս ժանտարանով զարվիշացն՝ սրանչացող հանդիսանալով Հաֆէզայ՝ և ահա ժանտաղէմ ծերունին այն որ ի ձայն ուժգին զգօրան կրկնէր՝ եկն եկաց առաջի իմ և եհարց ցիս զայլացմամբ և յոտորտանօք. իսկ թէ զինչ խնդրէի ես անդ և զիմրդ յանդգնեալ էի անկրօն և անմաքուր Հայ պատանիս ոտ կոխել ի սրբավայր իւրեանց յայն մահաւանդ յաւուր Ուրբաթու, որ էր օր աղօթից և մաղթանաց առ «Ալլահն» հաւատացելոց։ Տեսեալ թէ տղայական անխոհմութեամբ իմով զնացեալ մտեալ էի կամովին յորչա մարդակերպ առիւծուց, պատանի դիւրավառ որբան որ էի, տակաւին չկորուսի զնեակայութիւն մտաց իմոց, ուստի քաղցրութեամբ ասացի ցիս լեռանդն այն աղօթիկեր՝ թէ մի՛ զայլաճար աղաչեմ յիմ վերայ ծերունիդ բարեմիտ, զի չեմ եկեալ ես աստ խանգարել զաղօթս ծեր և կամ զանդորրութիւն մտաց յաշխարհէ հեռացեալ միանձնացդ, այլ

միայն տեսանել զայրն այն՝ յորում համազգին իմ Տէր Յարութիւն Շմաւոն Շիրազեցին ճգնեցաւ զամս եօթն՝ հարիւր ամօք յառաջ՝ և աստ ի միջի «Ղաւանդաւրան դարվիշացդ» ուսաւ կատարեալպէս զգիր և զդպրութիւն անդուգական ֆորգօսուոյ, Նէղամուոյ, Սաադուոյ և Հաֆէզայ:

Ընդ լուր անուան Տէր Յարութիւնի Շմաւոնեան՝ երիտասարդն այն համակրելի որ զՀաֆէզայն երգէր զերգս՝ ել և եկաց առաջի իմ և յոյժ քաղաքավարութեամբ ողջունեալ զիս ասաց, թէ՛ գիտեմ Հայ պատանի թէ ունիմք մեք մինչև ցայսօր ի մենաստանի մերում աստ ի «բարաբօհ» զձեռագիր աշխատութիւնս «Գէշիշ Առու թունի» (Տէր Յարութիւնի) ի լեզու Պարսից, զեղեցիկ «նասրայից» զընդունեալ ի վերայ Գրիստոնէական կրօնի և դաւանութեան, որպէս և ի վերայ ունայնութեան մարդկային կենաց՝ յորում խօսի յատկապէս զկենաց իւրոց յոյժ և կարի դառնացեալ սրտիւ, զի ասէ թէ ի միջոցի եօթն աւուրց կորուս զերկու բիւս աչացն, այսինքն զերկուսին որդիսն, ուստի յանձնարին դառնութենէ արտին խոյս ետ ի Շիրազայ և եկն ընակել յայսմիկ ճրգնարանի, հեռի ի մարդկանէ, հեռի ի հրապուրանաց և ի զրգանաց հեշտալուր կենաց, զի ո՛չ ապաքէն վաղանցուկ երազ իմն է այս կեանք մարդոյ:

Խնդրեցի բազում թախանձանօք տեսանել զձեռագիրուն զայնուսիկ, այլ սակայն ասաց դարվիշն համակրելի, թէ զտանին այնոցիկ ընդ իննամատարութեամբ դարվիշի ուրուց որ չէր անդ յայնժամ, այլ զնացեալ ի քաղաք անդր՝ հաւաքել զուրուս բարեպաշտից և այնու զնեւ զօրապահիկ իւրեանց յաւէտ սակաւապէտ վասն միոյ եօթնեկի:

Առաջնորդութեամբ բարեմիտ դարվիշիս զնացի և տեսի զճգնարանն Շմաւոնեանն Տէր Յարութիւնի, և տեսեալ թէ այլ ևս ժամ էր աղօթից և ճաշու դարվիշացն, ուստի ողջունելով զնոսա յարգանօք «Խօշա հաֆիք» (== Աստուած պանայակ) ասեւ լով՝ իշայ ի բարձրաբերձ լեռնէն և հասի

դարձեալ ի գերեզմանատունն Հայոց Շիրազայ, որ առ սորոտով «բարաքոհ» լերին. և անդ ընդ հովանեաւ տիրազին նաւայ որ առ շիրմի թաղիադեանի՝ նստայ տալ հանգիստ իմոց խնջեալ անդամոց, զի վերելք «բարաքոհ» ի և դարձ անտի սպառեալ էին զշունչ իմ միանգամայն:

Նստեալ առ շիրմի բերթողին, ի խորս խորհրդոց սուգան իմ միտք և սկսայ խորհիլ և խոկալ զբերմանց աշխարհի և ըզպատրանաց բաղդի որոց ի ձեռն խաղալիկ դառնայ մարդ զամենայն աւուրս կենացն՝ թագուն իմն խորհրդով թերևս:

Անդ ի «բարաքոհ» բաղդ եղև ինձ տեսանել ասեմ զգնարանն Հօրն Հայ Հրապարակագրութեան, որ զամենայն աւուրս կենացն թէ աստ ի Շիրազ և թէ անդ ի Մադրաս Հնդկաց տանջեցաւ ի կոյր բաղդէ՝ այլ թէ վասն որոց յանցանաց արդեօք այն. զի էր այր լուսամիտ զրասէր և ազգասէր: Աստ, ասեմ, հանգչի ընդ օտար աստեղօք հայրենասէր բերթողն թաղիադեան որ զամենայն աւուրս յաւէտ արկածալից կենացն հալածեցաւ ի կոյր բաղդէ և յանողոր ճակատագրէ իսկ, և եղև թափառական ի բովանդակ կեանս իւր, զորով մերթ սարկաւազ յէջմիտածին, մերթ ուսանող ի Կալկաթա Հնդկաց, մերթ վարժապետ ի Նոր-Ջուդա, մերթ զրավաճառ ի մեծն Պոլիս և հուսկ ուրեմն դասասաց, մատենագիր, բերթող, վիպասան և հրապարակագիր ի Կալկաթա Հայաշատ ուստունին Հնդկաստանի: Կարծես թէ Հայ զրագիտաց ճակատագիր է տանջիլ ի բովանդակ կեանս իւրեանց, որով իրականանան բանք բերթողիս այսորիկ որոյ և խնկելի շիրմ ահա՛ առաջի իմ կայ թէ՛

Գիտունք, յիսնն ուսարուք,
Մի յոյժ մոռաց ապաստան՝

Կեանս վարել մեծաշուք,
Յաշխարհի սատ փորձութեան:
Ձի սպառազէն ծնա ձեր,
Պաշտպանուհին Աթենաս,
Կեանք զգիտնոց ցուցանել
Թշուառութեամբք ոլորած:

Յետ այսօրինակ խոկմանց ներհեցայ և անկայ ի ճուն անուշակ՝ անդ առ շիրմի բերթողին, այլ բարէ տեսլեանն որ երևեցաւ առաջի ի աչաց իմոց, զի տեսի թէ բացաւ յանկարծ գերեզման թաղիադեանի և կափարիչն անկաւ ի մի կողմն, որպէս թէ ի զսպանակէ իմերէ մղեալ և երեսնամայ ննջեցեալն համարձեալ անտի եկաց առաջի իմ որպէս կենդանի որ և ըստ ամենայնի կատարեալ: Զահի հարայ ընդ տեսիլն այն զարհուրելի, որդ անկաւ յանձն իմ համայն և սարսուռ մահահրաւէր գնաց յերակս իմ ողջոյն:

«Ո՞վ իցես դու», հարցնաւ քաղցրութեամբ, և ընդէր յայսմիկ ժամու տուրնջեան ի ճուն մտեալ ես աստով՝ ուր ոչ մարդ կայ և ոչ հոտ և հետք մարդոյ. և զի՞նչ է այս զոր տեսանեմ շուրջ զինև, խունկ և մոմ, ծաղիկ և դափնի, զի ահա՛ երեսուն ամք են՝ յորմէ հետէ եկի ննջել աստ այլ ցարդ ոչ ոք եկն տեսանել թէ կայ արդեօք հոգակոյտ իմ այս թէ անհետացեալ է մինչ ի սպառն Գիտասջիր ագնիւ անձանթ թէ յետ մահու իմոյ ոչ ոք ի միջի բազմաթիւ կարծեցեալ բարեկամաց իմոց և յաշակերտաց իսկ ողբաց զիս բաց ի կալկաթաքանակ թաղէոսէ թաչիկ Ավետուս մեանց որ բանիւ և զորով եցոյց աշխարհի թէ էր արդարեւ ճշմարիտ և հոգեկից բարեկամ իմ սիրելի, զի ոչ միայն հրապարակաւ յայտնեաց զվիշտ իւր և զցաւ ընդ կորուստ իմ անդարձ հրատաւրակելով ՈՒՐ⁽¹⁾ մի ի վերայ մահուան իմոյ

(1). Ողբերգ թաղէոսի Խ. Ավետուսեանց՝ էր օրինակ ցայս:

1. Եւ դու Մերսովք, անգին Մերսովք,
Եւ դու այսպէս վաղ հանգեար,
Ի վշտալից աշխարհէս մեր,
Յերանաւէտն ճեպեցար:

2. Վաստակեցաւ այս մարմինդ՝
Այլ ոչ հոգիդ, ես գիտեմ.

Անմահ հոգիդ միշտ աննկուն,
Միշտ վառվումս, միշտ վսեմ:

3. Ափսոս Մերսովք. – իմ պէս բազումք
Ափսոսացին այսուհետ,

յ« Արշալոյս Արարատեան» լրագրին Ձմիւռնիոյ, այլ և պատրաստեալ մարմարիտնեայ Արձան Յիշատակի յանուն իմ առաքեալ զայն աստ ի կալկաթա ճաղաքէ Հնդկաց, որ և զետեղեալ գտանի յորմն եկեղեցւոյն քաղաքիդ մինչև ցայսօր⁽¹⁾։

Պատասխանի հարցմանց յարուցեալոյն ի մեռելոց արարի աշխատք։ Մենարժը է անուն իմ և յերեկի եկեալ աստ ի Նոր-Ջուղայէ՝ գնամ ի վաղուի ի կալկաթա Հնդկաց վասն կրթութեան հայ և անգլիացի լիզուացի։

Մղեալ ի հետաքրքրութենէ ելի աշօր ի լեւան «բարաքօն»՝ որ ի վեր անդր տեսանել զայրն այն, յորում երբեմն ճգնեալ էր Տէր Յարութիւն Շմաւոն Շիրազեցին՝ որ յետոյ եղև Հայր Հայ լրագրութեան Հնդկաց վասն ի վաղուի ի լեւան անտի նըստայ աստ ընդ հովանեաւ նոճուոյս՝ տալ

հանգիստ յաւտ իսնջեալ անդամոց իմոց, և անկախ յիմոց անտի կամաց անկալ ի ըուն անուշակ։ — Այլ ուստի՞ քեզ անունդ այդ, հնարց նա յոյժ զարմացմամբ, զի յորժամ ես անդ ի Ջուղա գտանէի, ասաց, 55 ամօք յառաջ որպէս Ուսուցիչ «Ամեհափրկեան ճեմարանի» ի միջի բազմաթիւ աշակերտացն իմոց չտեսի զոք որ ունէր անուն Հայկական, զի սովորական անուննք նոցա էին կարապետ, Յովհաննէս, Մկրտիչ, Արարհամ, Յակովբ, Յովսէփ և որք ի կարգին առեալք ի հին և ի նոր կտակարանաց։ Ասացի թէ տակաւին շարունակի այդ ձև անուանակոչութեանց ի Նոր-Ջուղա, այլ սակայն յարգելի հայր իմ կոչեալ էր զիս յանուն և յիշատակաւ սիրեցեալ վարժապետին իւրոյ և քեռան իսկ, որ լեալ էր ասէր «գրսեցի» և ոչ Ջուղայեցի։ Ընդ լուր «գրսեցի»

Որոց հոգի Ազգին փառաց
Նախանձաւոր իցէ եթ։

4. «Մենոր յետոյ սիրեմ գրեզ»
Այթ ասացեն, բայց ոչ ես.
Ես սիրեցի գրեզ կանխաւ՝
«Ազգասիրաւ» վկայես։
5. Ոչ ափսոսամ վասն քո ինչ,
Զի դու գերծար ի ցաւոց,
Զարդինաշատ աւուրս քո
Ազգին ի սպաս զոհելով։
6. Որքան կացցէ լեզու Հայոց՝
Որքան կացցէ և մեր գիր՝
Պայծառ անուն իմ Մեսրոպիդ
Ամմաստեցի անխորի։
7. Այլ ափսոսամ վասն Ազգիս՝
Որ քեզ պէս մարդ արդ կորոյս,
Որոյ նման հազուագիւտ է՝
Հայիմ յոր կողմ և ի կոյս։
8. Զի բանաստեղծ ի բնութենէ
Կարէ միայն ծնանիլ,
Տաշեալ կոկեալն արհեստիւ
Ոչ կարէ յայն ժամանիլ։
9. Դու բանաստեղծ և ճարտասան
Միանգամայն յայտնեցար,
Թէ և անձուկ էր ասպարէզդ
Սակայն ոչինչ վերջացար։
10. Աշխարհանոգ «Սօս և Սոնդիպի»

Եւ «Ազգասէր» լրագիր,
Բաւական են ի հաստատել՝
Զոր ասացի լիալիր։

11. Ոչ է ինձ հարկ թուել զամէն
Զգործ մատանջող ճարտար,
Ժամանակաւ, զինի իմ,
Վկայեցէ և աշխարհ։
12. Բայց եկ Մեսրոպ, եկ ասա ինձ
Հիմա առ օտարս ետուր վազ,
Ո՛ր Հայաստան քո հայրենիք
Եւ ո՛ր Պարսիցն Շիրազ։
13. Զողբալ գրեզ լամ և զիմ Ազգ՝
Վտարանդի ցանուցիր,
Ընդ ամենայն յուրտոս երկրի
Փան գիտայէլ տարագիր։

(1). Իսկ ժաշարման մարմարինեայ ունի Յիշատակարան հակրէ՝ օրինակ զայս, շարադրեալ նոյնպէս ի Թաղէոսէ Խ. Ավետուհեանց։

Մենարժը Դաւիթ Թաղիպեան
Պերճ վարժապետ մեծ գիտնական
վսեմ՝ քերթող մատենագիր
Հանգիստ առնու յայս թիւն դամբան,
Զքեզ Հայոց Գիտնոց կաճառ
Պատուասիրէ միշտ սիրապառ
Եւ Նոր-Ջուղա և Կալկաթա
Ոչ մոռացին զքեզ իսպառ։
Ի 28 Մարտի, 1888։

անուան փայլեցաւ երես նորա զերբնաւ կան իմն ոգևորութեամբ, ուստի հնարց հետաքրքրութեամբ իսկ. Ո՛վ էր հայր քո որ այդքան երախտագէտ գտաւ առ ուսուցիչ իւր « Դրսեցի » :

Պատասխանեցի թէ Յակովբ էր անուն հօր իմոյ՝ շառաւիղ ի Սէթեանց հին տունէն :

Ապրիս որդեակ իմ, ասաց նա քաղցրութեամբ և գուրգուրանօք, զի տեսնեմ թէ դու որդի ես կրտսեր եղբոր վաղամեոյի կենդ իմոյ չքնաղին թանգայ, որոյ ոսկեղէն թեկ կենացն խզեցաւ անդ ի Դաւրէժ⁽¹⁾ յամին 1837 ի ծաղիկ հասակի 21 ամաց՝ որով և խաւարեցաւ հորիզոն կենացս մինչ իսպառ, զի

Անգին իմ կորուստ

Մեծ էր քան զապրուստ

կեանք առանց նորա

Իր ինձ հազար մահ :

(1). Գերեզման վաղամեոյի հօրաքենն իմոյ թանգայ թաղիպեանց գաւանի յեկեղեցւոյ շէնք որ անդ է Դաւրէժ՝ ունեւոյ տաղանքաբ ի սեւա մարմարեանայ : Իսկ հաջորդ այլ որսառուջ տաղանգիրն՝ շարաւորեալ յանձնիթօր ամուսնոյն՝ է օրինակ գայ :

**Թանգ Մեարութայ Թաղիպեանց
Օտար յիւրոց Հայրենեաց
ի ծնանել զմարդ յաշխարհ
ինքն ծնաւ առ Աստուած :**

1837 ամի. 18 Դոյեմբերի :

(2). Անձն՝ քերթողն Թաղիպեան ի քնար հոգեծաւիղ երգէ զթշուադրութեանց երկանկայիշատակ նախահօրն իմոյ Մկրտիչ Աղազար Սէթեանց՝ յիւրում « Եղբերեզոռսբեմ յօրեա թանգայ Թաղիպեանց » օրինակ գայ :

Իսկ զՄկրտիչի վէճ Աղազարեանց
Թուել կարեմ ես քարանձանութեանց
Չնաշխարհիկ գործ, որով շահեցաւ
Հայր արժանապէս կոչիլ հայրենեաց,
Որ ի զբաղմունս զիրաց աշխարհի
Յանձնն ցուցանել զգնիւստորի
Չանհամեմատ վարս աստուածապաշտութեան
Եւ հետեղացն օրինակ բարի :
Ողորմած իշխան, երբեք չըլտի՝
Թէ տայր աղքատաց հանդերձ հնոստի,

Արդ որովհետեւ եղբորորդի ես դու չքնաղին իմոյ թանգայ և զեղեցիկ իմն խորհրդեամբ ժառանգեալ իսկ ես զիմ անուն, ուստի պարտ անձին համարիմ տալ քեզ ընդ հայրական օրհնութեամբս և խրատս ինչ պիտանիս զորս եթէ ընդունիցիս որս պէս ուղեցորս ապագայ կենացդ՝ ոչ փոշիանիցիս բնաւ զի

Ինձ այս կեանք դպրոց

Իսկ վարժապետ փորձ

Բուռն և բանացի

Դասեր շատ ուսոյց :

Տաց քեզ արդ տասն խրատս և եթ, եթէ սակայն անաւ կամիցիս :

Առայեւ Գնա դու զարաւհուն զշաւիղ հայրենասիրութեան բարեխղատակ նախա հօր քոյ Մկրտչի⁽²⁾ Աղազար Սէթեանց՝ Հօր ասեմ Հայրենեաց իւրոց, սիրեմ զազգ քո և զհայրենիս և ըստ օրինակի նախա հօր քոյ վասն հայրենեաց վաստակեալ :

Նորովք զնոսա պնէր զարդարուն
Շատ եղեալ ինքեան զիւր պատառառուն :
Բայց զինչ այսօրիկ Հայրենասիրին
Որ զինք գանձն միշտ վերայ ազգին,
Ներեմ, ընթերցող, զմին հազարաց
Բերել զօրինակ սորին ճգնութեանց :

Այն ինչ բարբաբոս բռնաւոր Պարսիկ
Իննէր Զուղայոյ զիւր կապալ սաստիկ,
Թագոյց սա զազգ իւր, լինքն քաջապէս
Անըմբեր վշտաց եմուտ ի հանդէս :

Յետ սպառնալեաց բանտից շղթայից
Դառն հարուածոց դառնաբայն զանից
Երբ զականանին զամբ հերկաթեօք
Ի սին սեւեռեալ տոգորէր ցաւօք,
Աստ սիրելին Ազգ առաքէ լրտես
Չառաքինին հօր լրտեսել հանդէս,
Յայնմ վիճակի ցեկն պատգամէր՝
« Գնա որդեակ իմ, մի՛ աստ երեկի՛ »
« Գուցէ տանջանաց հանդիպեալ մասին
« Զկարողացիս տոկալ աղիտին,
« Յայնժամ փոխանակ բարւոյ՝ չարաշար
« Մատնութեան Ազգիս լինիցիս պատճառ » :

Այսպէս անվեհեր էր նորա հոգին
Այսպէս համբերող լինէր ծերունին,
Մինչ զիրաւունս իւր ի յաղթութիւն հան,
Լուաց զարտասուն վտակաւ արեան :

Ձույզ ընդ անգլիականին, ուսանիչի՞ր լաւապէս և զգրական լեզու ազգիս անդրանկան, և ջանա միշտ վառ և անշէլ պահել զհրազն Միսրովրեան դպրութեան ի Հընդիկա՝ անդ ուր զարուն կենացս փոխեցաւ յաշուն տերեւթափ, անդ ուր զամս բազումս տընեցայ ես սոսկ ազգին յօգուտ, թէ՛ որպէս ուսանող և թէ որպէս ուսուցիչ, թէ՛ որպէս հրապարակագիր և թէ որպէս մատենագիր, զի էի ես անդ մերթ պատմաբան Հնդկաստանի, մերթ փերեզակ յերկրամիջի, մերթ զբաշար տպարանի, մերթ հիւանդ գետնախշտի:

Երկրորդ: Մի բանար անդ դպրոց՝ որպէս արարի ես, զի յայնժամ խաւարաւ մտք և խռովարարք ասիցեն թէ «զՄարդափրական ճնարակ»՝ քանդել ջնասս, զի թէպէտև «Սուրբ Ստեղծիստ» երկսեռ դպրոց իմ էր յաւէտ վասն կրթութեան զօղորական սեփին՝ որք չկարէին մտանել ի «Մարդափրական» վասն յայտնի պատճառաց՝ այլ սակայն և զերեւ և ազատ շնացի բնաւ ի բարանաց, ի զրպարստութեանց և ի հալածանաց չարամիտ ազգայնոց ժամանակին: Ամաչեցեն որք ի նանիր հալածեցին զանձն իմ և այնու զրկեցին զապագայ մարմն Հայ հասարակութեան ի կրթութենէ մայրենի լեզուին: Արին նոցա ի գլուխ իւրեանց:

Երրորդ: Մի հրատարակեր բնաւ լրագիր ի Հայ լեզու անդ ի Հնդիկս, զի փորձն անվրէպ ուսոյց ինձ թէ սյոպիսի իմն ձեռնարկ է զուր ջան և անօգուտ վաստակ, որովհետև մեծափարթամ Հնդկահայք առատօրէն և անխնայ վատնեն և ընայլեն զըրան իւրեանց յայս կոյս և յայս կոյս ի զբօսանս, ի խնեշանս, ի թղթախաղս, ի ձիարշաւն և ի նմանօրինակ շուայտութիւնն, այլ անմիջապէս թառամի և քացախի յաւէտ զուարթ երես նոցա՝ յորժամ յանգնիցի որ խնդրել ի նոցանէ տալ զէթ «Բուփի» մի առ ամիսն վասն ազգային լրագրաց: Ափսոս աշխատանացս:

Չորրորդ: Մի վճատիւր դու սակայն ի վաստակն քո, զի որպէս յիմում ժամա-

նակի, նոյնպէս և յաւուրս զործունէութեան քում զտանիցին վատասիրտ և անբարեմիտ իմաստակը և ոտիւր իսկ, որք ջանացեն վհատեցունեանել և իշտացունեանել զքեզ յամինայնի, այլ սակայն դու յԱստուած և յԱշխատութիւն միայն յուսացեալ՝ զնա զարահետն զշաւիղ ընդ որն թացայ ես զամս յուրմս սոսկ ազգին յօգուտ, ի հեծուկս բազմակողմանի խոչընդոտից և յուսախաբարութեանց յամեն ուստեք կուսէ: Արդ ասացից թէ զինչ պարտ և արժան իցէ քեզ առնել՝ յորժամ յարբունս հասանիցես դու:

Հինգերորդ: Որպէս տեսանեմ հնաւէր որ ես դու, եթէ ոչ զայդքան տարժանելի աշխատութիւն յանձն չառնուիր բնաւ զնալ տեսանել անդ ի «քարաբօհ» զճճաւրանն Հօր Հայ լրագրութեան, ուստի լուր և անսա բանից իմոց որք հային յօգուտ ազգիդ և ի փառս հայրենեաց: Վասն Հայ հնասիրիդ կայ ի Հնդկաստան ասպարէզ իմն ընդարձակ՝ որ ցարդ անմշակ մնացեալ է ուստի և իռպանացեալ, այլ սակայն տակալին հնար իցէ հանել անտի զնշխարս ազգային հնութեանց և նոքօք փնջել զդէպս և հիւսել զվէպս նախին Հայ գաղթականաց՝ որք զանուն Հայութեան պանծալի կացուցին յասպարիզին վաճառականութեան ի համօրէն Հնդկաստան: Մուտ դու յայն սապարէզ փշալից և որպէս նոր ոմն Մարիբաս՝ հան դու անտի զՊատմութիւն մեծագործ հայրենակցաց քոց Նոր — Ջուղայեցոց, որք յերկց դարուց հետէ յոթ կարևոր դեր խաղացեալ են յաշխարհին յայնմիկ, թէ՛ որպէս մեծագործ վաճառականք, թէ՛ որպէս կարող և բանիրուն դիւանագէտք և թէ որպէս քալ զօրապետք և սպարապետք, և ի լուր աշխարհի հոչակեա զքաջագործութիւնն նոցա, զի ճշմարիտ ազգասիրին է՝ օրինակաւ քաջի գործոց նախահարց՝ զօգիս որդւոց զարթուցանել յազատութիւն հայրենեաց:

Վեցերորդ: Հաւաքան նոյնպէս յընթացս հնագիտական իռւզարկութեանց քոց և զՀայ տապանագիրսն՝ որք ի սփիւռս Հնդկաց աշխարհին, որոնելով զայնս ի շէնս

և յանշէնս երկրին և ի լոյս ամ « զՄահարձանս Հնդկահայոց » ի Հայ և յԱնգլիացի լեզուն, զի խիթամ թէ եկեացէ ժամանակ՝ յորժամ ոչ ոք գտանիցի ի հաւորէն Հնդկաստան որ կարիցէ ընթեռնուլ զայս զիր, ուստի և երկլեզու Յիշատակարանն քո այդ մնայցէ որպէս կոթող անհետացեալ Հայութեան ի Հնդկիս:

Երեկորդդ: Հաւաքեա նովին նպատակաւ, և զՀայ տպագիրս Հնդկաստանի, զի ի 1773 ամէն սկսեալ ցամա 1873 տպագրեցան անդ ի Մարդաս և ի կալկաթա բազում մատենանք, տետրակք և լոպզիրք. իսկ ի գրական լեզու ազգին՝ զի ի միջի ազգիս ոչ ուրեք գտան Հնդկահայոց նման սիրողք զբարատի՝ և այդ իսկ անհերքելի ապացոյց է ջերմ ազգասիրութեան նոցա, զորմէ սակայն չեն ինձ կամք ծանրանալ աստանոր: Գրեա նոյնպէս զպատմութիւն « Հայ Մամուլն ի Հնդկիս », զովութեամբ յիշատակելով ի նմին զկենաց և զգործոց այն ամենայն տպարանատեարոց, խմբագրաց, հեղինակաց, թարգմանչաց և քերթողաց, որք զգար մի ամբողջ վառ և անշէջ պահեցին զատկայծառ ճրագէ Հայ դպրութեան յայնմիկ անհուն օտարութեան:

Ուրիշորդդ: Հսկեա միշտ ի վերայ մշակման մայրենի լեզուին ի « Մարդասիրական ճիւղարանի » որ ի կալկաթա, զի թէպէտ և նստեալ են յաթոռ Յարութիւնի Գալուցեան և Յովհաննիսի Աղանուրեանց իմաստակը ումանք ընդ ժամանակս ժաւմանակս, սակայն և այնպէս լեալ է ճեմարանն այն փարոս լուսաւորութեան Հնդկահայոց ի 1821 ամէն ի վեր՝ ի շնորհս անմահ երախտեաց Աստուածատրոյ Մուրադիանեան որ կտակեաց և Մնացականի վարդանեան որ հաստատեաց զայն ճեմարան: Վարեալ հմ և ես երբեմն զպաշտօն Հայ վարժապետի ի ճեմարանիդ, և ի միջի յառաջագէմ աշակերտացն իմոց էր ուսումնատենչ ջուզայեցի պատանին Մկրտիչ Խմին, որ յետոյ ոչ սակաւ փայլեցաւ ի Մոսկով՝ ի ճեմարանին հիմնելոյ ի վեհազեհայ տեարոց Լազարեանց Նոր-ջուզայեցոց:

Եթէ գտանիցիս ի կալկաթա յամին 1921 յերկրորդում աւուր Ապրիլին, կարդա ճառ մի ի վերայ Հարիւրամայ գոյութեան և զործունէութեան Մարդասիրական ճեմարանի, զի յայդմիկ աւուր իսկ տոնեացի Հարիւրամայ Յորեկեան միակ կրթական վառարանին ի համօրէն Հընդկաստան:

Իննկորդդ: Մնա դու միշտ բարեկամ Մխիթարեան Միարանութեանց թէ՛ ի Վենետիկ և թէ ի Վիեննա, և մի լինիր դու նախապաշարեալ նման խաւարամիտ ազգայնոց որք խորշին ի նոցանէ՝ որպէս ի թունաւոր օձից և ի մահաբեր քարբեր, ըստ որում գտանի տարբերութիւն կրօնական դաւանութեան ի միջի նոցա և ընդհանրութեան ազգին: Գիտասլիր՝ զի եթէ չէր լեալ յազգի մերում Մխիթար որ եղև երկրորդ զբաւորական լուսաւորիչ ազգին, մինչ ի սպառ կորեալ և անհետացեալ էր ցարդ զիր և դպրութիւն մեր անզուգական. զի ո՞րք էին արդեօք որք ետուն մեզ զՀայկազեան ճոխ բառարան, զեռահատոր Պատմութիւն Հայոց, զՀնասոսութիւն Հայաստան աշխարհի, որպէս և զգործն Յոյն և Լատին քերթողաց, փութիւնփայից, մատենադարան և պատմաբանից ի Հայ լեզու..... Եւ եթէ չէր հալածեալ և զիս Պատրիարքն Կ. Պօլսոյ յամին 1839 վասն անհիմն կասկածանաց, մնայի և ես անդ ի Կ. Պօլսոյ և վասն հայրենեաց վատասկէի, այլ սակայն յերեսաց անտեղի և անբուս հալածանաց Յակոբոս Պատրիարքին՝ յազատութիւն անձին խուսել պարտաւորեցայ և զեացի վերստին ի Հնդկիս, եթէ ոչ հօջր աջակցութեամբ զեապանին Ռուսաց՝ որ ի մարաբարաշտ անդ զիս ի Սիրիւ աքսորէր անշուշտ, և վասն ո՞ր յանցանաց իմոց արդեօք՝ զի յապրուստ անձին ուսուցաւ նէի զՀայ լեզուն Ամերիկացի միսիոնարաց, որք նոր եկեալ էին յայն քաղաք: Ամա չեսցնէ որք ի նանիր հալածեցին թէ զՄխիթար և թէ զիս՝ զսարկաւազս սրբոյ Էջմիածնի երբեմն:

Տասնկորդդ: Վերջին խրատ իմ առ քեզ

Թող լիցի այս, չգրադիլ ճերթողական գրութեամբը, զի դար ճերթողաց և բա՛նաստեղծական գրութեանց այլևս անցեալ գնացեալ է և ի գործնական և ո՛չ ի գաղափարական դարու ապրիլ ճեզ վի՛ճակեցի։ Զհետ գնա միշտ լուրջ գիտութեանց, մանաւանդ հնագիտական խուճարութեան և պատմական ուսումնասիրութեանց, և թող այդ լիցի անփոփոխ ծրագիր բովանդակ կենացդ. և յորժամ առնիցես դու զայդ ամենայն շնորհօք բարեգութ՝ երկնից՝ յայնժամ կարեմ գուշակել թէ ըստ օրինաց հոգեփոխութեան մաշկեակն եղիայիս եկեալ հանգիցէ յեղիւէդ, և որ ինձ թերի՝ քե առցէ լրումն ի կատարեալ գոհունակութիւն հօրդ ըստ

հոգւոյ և ի պարծանս ազնուական տոհմին Սէթեան։

Եւ այն ինչ յաւարտ բանիցն կամէի մատչիլ ի համբոյր աշոյ Մենտորին իմոյ վասն հայրական լուրջ և իմաստալից խրատացն՝ և ահա զարթեալ ի քնոյ և տեսի թէ լոկ երազ իմն էր վաղանցուկ. սակայն և այնպէս ի գունա անկեալ համարուցի զցուրտ հող շիրմին, անդէն և անդ կալ և մնալ հաւատարիմ ընդարձակ ծրագրին՝ զոր եղեալ էր առաջի իմ անմահ ճերթողն թաղիադեան՝ թէպէտ և յերազի։

ի կալկաթա Հնդկաց
յ 2 / 15 Մարտի. 1923

ՄԵՐՈՒՅ Թ. ԱԼԵԽԱՆԸ
(Նոր - Զուլայիցի)

ԳԵՐՊ. ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄԱՆՈՅԵԱՆԻ ՄԱՐՏԻՆՈՒ ԱՐԲԵՊ. Ի

Հ Ր Ա Ժ Ե Շ Տ Ի Ճ Ա Ռ

Ս. Եփրեմի վանքի տանիքէն¹

Կեղեք վարկեան մը կարգերնուզ վրայ, ո՛վ քաջա-
յազմ առիւծունք, վե՛հ զօրականք, գիւցազունք Տեան
Յիսուսի, ախոյեանք հշմարիտ և անյողողող Հաւատոց,
Յազնցնիլ կ'ուզեմ աչքերս ձեր քաղցր տեսութենէն,
և ձեզ ուղղել ըստեւոյ խաւքս։

Ողջի ջեզ, ո՛վ Հայրապետդ Եկեղեցւոյ, Իդնա-
տիոս, անունդ լուսաւոր, պատրիարքդ Ատիւղայ. քու
քաջութեանդ հետեցայ ու քիչ ատենէն վկայութեամբ
քեզ խառակից պիտի ըլլամ Անպէս կ'երեւա աչքիս՝
իբր թէ առնիչ եկող ժողովրդեան ըսէիք. « Թողոսքիւն
արարեց ինձ, եղբարք, մի՛ խափանեց զիս ի կեոյոյ, կա-
մեցարոսք ըմբ մեռանելի իմ... քոյլ տուց ինձ զուրբ
յոյսն առանձն... Իշխան աշխարհիս այսորիկ յափառիչ
կամ գիւս... մի՛ ոք ի ձեզ օգնեցն նմա, այլ մահաւանդ
յիմ իողմն յերազմ... Ես... յօժարեալեմք մեռանելի վասն
Աստուծոյ », և կը ցանկամ որ ամենքնս ալ մեռնիք
ի սէր Անոր. « Որ վասն մեր մեռան՞ » խաչին վրայ
ի քաջախրութիւն մեզ։

Ողջի ձեզ, դուռնդ մաքուր քանանայից և արգար
դպրեանքու։ Ողջի ձեզ, ո՛վ ժողովրդեան ընտիր
զօրեանք, որ Նախիկ եկեղեցւոյ երեւի քանանահերու,
ապրեալազատ և փառաւոր պարկերուն բախանկից եղաք։
Ինչո՞ւ այդ վատերը ձեր ձեռքերն ու ուղեքը զերիկ

պէս կապած, և պարանոցները՝ շղթայից ծանրութեան
նեղքն են ընկճած, անարդ ու պոռծ մարդկան քաղմու-
թիւն մը կը չընթացան զձեզ, կը տեսնեմ զձեզ չորս
չորս, կնիզ կնիզ կապած, և հակառակորդները կնիզ
կնիզ և վեց վեց կարուած կ'իջեցնեն։ Փիչ ատենէն ձեր
նպատակին պիտի հասնիք, ձեր մաքուր իղձերը պիտի
կատարուն, և զԱստուած պիտի տեսնեք. երանի՛ ձեզ,
բիւր երանի. ահա թշնամիներն ալ իրենց իբր կարուր
նկատած զորքը՝ քիչ ատենէն պիտի կատարեն, ձեր
վրան իրենց բարկութիւնն ու սրամտութիւնն թափելով՝
պիտի հասնին անոնք իրենց վրէժիղբական այլաբանիչ
նպատակին. այլ ուզե՛ք անոնց ձեռքէն քաշած անխա-
տելեանց վարձքը պիտի ընդունիք։

Երանի՛ ձեզ, ո՛վ Յիսուսի գանձակներ, ո՛վ արփա-
փայլ և շնորհազարգ աստուածային զաւակներ Հաւա-
տոց, որդիք ընդհանրական Եկեղեցւոյ. նա պիտի պար-
ծի ձեզմով, պիտի հռչակէ ձեր անունները։
Եր տեսնեմ որ ձեր լեզուները կը զործածէք՝ չա-
բակութեան ու նեղութեան յարգը գրուածելով. ա-
նոցմէ զղափր քացատրութիւններ կը բղին, մար-
գաբական ապրիտաց նուիրուած են անոնք, անոնքալով
յափառեալեան երջանկութեան յաղթանակին։

Կը կարգամ ձեր գեմերուն վրայ անպառ երջան։